

DOI: 10.33310/2518-7813-2019-66-3-37-41

УДК 373.542:811.161

Мар'яна ВАРВАРУК

аспірант кафедри фахових методик і технологій початкової освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: varvaruk.mariana@gmail.com

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрити концептуальні засади формування діалогічної компетентності в контексті україномовної освіти учнів початкової школи. Доведено, що мовлення є основним способом комунікації, задоволення різноманітних особистих потреб людей у спілкуванні. Автор стверджує, що у лінгвістиці мова визначається як своєрідна знакова система, що забезпечує мислення людини, спілкування з іншими людьми, тобто служить засобом формування думок, сприймання навколишньої дійсності, обміну інформацією. Автор підкреслює, що комунікативно-діяльнісний підхід є одним із основних принципів у навчанні рідної мови, за якого процес оволодіння рідним мовленням має здійснюватися в ході розв'язування учнями усних завдань, розташованих у порядку наростання їх складності. Автор наголошує на важливості принципу комунікативної спрямованості який передбачає побудову процесу навчання мови як процесу реальної комунікації. Визначено перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

Ключові слова: діалог, діалогічна компетентність, учні початкової школи, компетентнісний підхід, комунікативно-діяльнісний підхід.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, вимагають переорієнтації системи шкільної освіти на формування в учнів життєвих компетентностей, які дозволять їм орієнтуватися в сучасному соціумі, інформаційному просторі, на ринку праці, навчатися, виконувати соціально важливі завдання, реагувати на потреби часу.

Всебічний і гармонійний розвиток особистості, що є головною метою навчання в сучасній школі, тісно пов'язаний з розвитком мовлення, яке, у свою чергу, допомагає людині інтелектуально збагачуватись. Уміння правильно формулювати та висловлювати свої думки – запорука успіху у житті.

Розвиток мовлення учнів початкових класів є актуальною темою досліджень М. Вашуленка, О. Хорошовської, Л. Варзацької, К. Пономарьова та інших. Лінгводидактичні аспекти розвитку зв'язного мовлення досліджували М. Вашуленко, Н. Голуб, Ж. Горіна, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентилюк, В. Мельничайко, В. Нищета, Е. Палихата, О. Потапенко, Г. Шелехова та ін.). Лінгвістичний, психолінгвістичний аспекти вивчення діалогу висвітлювалися в працях Л. Айдарової, О. Ахманової, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ізаренкова, І. Зимня, О. Леонтьєв та ін.

Незважаючи на наявність значної кількості психолого-педагогічної та науково-методичної літератури щодо розвитку зв'язного мовлення учнів, поза увагою дослідників залишилася проблема розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи в умовах переходу на новий зміст освіти.

Мета статті – розкрити концептуальні засади формування діалогічної компетентності в контексті україномовної освіти учнів початкової школи.

Теоретичним підґрунтям експериментального дослідження виступили ключові положення лінгводидактики щодо взаємозв'язку розвитку мовлення та мислення (А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, А. Зимульдинова, Н. Луцан, М. Львов, М. Пентилюк, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін.), педагогіки щодо випереджального розвитку усного мовлення як першооснови писемного (І. Зимня, Т. Ладигенська, Н. Сентюріна, О. Тимошенко, Л. Федоренко та ін.). А також дослідження психологів (Л. Виготського, Д. Ельконіна, М. Жинкіна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, О. Лурія) та лінгводидактики (Є. Акастелова, Л. Варзацька, М. Вашуленко, І. Гальперін, М. Львов, Е. Палихата, Т. Рамзаєва та ін.) щодо розвитку зв'язного мовлення дітей та компетентнісного підходу до навчання зв'язного мовлення (А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Піроженко та ін.)

Мова – це система засобів (фонетичних, граматичних, лексичних) і правил використання їх у мовленні. Сама по собі мова не існує, реалізація мови здійснюється в процесі мовлення, або мовленнєвої діяльності. Тому для комунікативної методики важливим є розрізнення лінгвістичних понять «мова – мовлення».

За терміном мовлення в лінгводидактиці закріпилося два значення: процес вираження думок, почуттів, бажання впливати один на одного засобами мови в процесі спілкування і продукт діяльності мовця – висловлювання (текст), що

передбачає наявність органічного зв'язку його елементів (слів, речень, мікротем тощо). Мовлення як вид мовленнєвої діяльності і як її продукт виконує низку завдань, притаманних мові: спілкування, повідомлення, емоційного самовираження і впливу людей один на одного. Мовлення як продукт мовленнєвої діяльності і як форма відображення змісту є способом формування думок і почуттів через посередництво мови в процесі мовленнєвої діяльності людей [3, с. 16]. Отже, мовлення – основний спосіб комунікації, задоволення різноманітних особистих потреб людей у спілкуванні.

У лінгвістиці мова визначається як своєрідна знакова система, що забезпечує мислення людини, спілкування з іншими людьми, тобто служить засобом формування думок, сприймання навколишньої дійсності, обміну інформацією. Тобто мова існує у свідомості людей, а реалізується в мовленні.

Опанування мовленнєвої діяльності здійснюється у процесі навчання мови на комунікативній (мовленнєвій) основі, що включає слухання, говоріння, читання і письмо. Враховуючи те, що діти у першому класі ще не мають достатніх навичок читання й письма, частка аудіювання та говоріння для комунікації істотно збільшується. Тому вирішального значення для навчання мови набуває принцип випереджувального розвитку усного мовлення.

Оскільки мова й мовлення супроводжують людину в усіх видах діяльності протягом усього життя, доречно говорити про взаємозв'язок усіх видів діяльності в мовленнєвому спілкуванні, тобто про мовленнєву компетентність, яка є складовою комунікативної. Мовленнєва компетентність виявляється в умінні молодших школярів використовувати мовні засоби для побудови діалогічних і монологічних зв'язних висловлювань. Мовленнєва компетентність передбачає вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [2, с.170]. Таким чином, мовна освіта є фундаментом пізнавально-творчої діяльності школярів.

Теоретичною платформою побудови експериментального дослідження стали твердження І. Гудзика, А. Зимульдінової, Н. Луцан, З. Романовської, С. Русової, Н. Сентюріної, Е. Палихати, Л. Фесенко та інших про те, що художній текст є одним з основних засобів розвитку зв'язного мовлення та Ю. Лотмана, що художній ефект тексту може виникнути тільки в процесі розвитку діалогічного мовлення, у процесі "оживлення" художнього тексту, перетворення його на дискурс.

Нами було обрано компетентнісний та комунікативно-діяльнісний підходи. Вихідними поняттями компетентнісного підходу виступили: компетенція – соціально закріплений результат, наперед задана соціальна норма та компетентність – особистісна якість, набута інтегрована характеристика особистості, що поєднує знання, вміння, ставлення та ін.. На думку А. Богуш, компетентність формується із набутих мовленнєвих компетенцій.

Компетентнісний підхід є одним із основних підходів в освіті. Його розуміють як спрямованість навчального процесу на розвиток і формування основних компетентностей особистості. Завдяки ньому відбувається перенесення акценту із засвоєння нормативно визначених знань, умінь і навичок на розвиток і формування у дітей здатності практично діяти, застосовувати свій досвід та досягнення у нетипових, життєвих, творчих, ситуаціях [6].

Компетентність відображає три основних аспекти: знання, уміння, навички. Це комплексна характеристика особистості, яка має здатність творчо вирішувати завдання, а саме: самостійності, ініціативності, самоконтролю та самооцінку; акумулює в собі результати попереднього психічного розвитку; є сформованістю попередніх інтелектуальних операцій, спрямованість у діяльності, усвідомленість і мотиваційна насиченість. Компетентність має орієнтовні показники розвитку особистості, на кожному віковому етапі.

Компетенцію розуміємо як вимогу до засвоєння дітьми знань, досвіду, способів діяльності, якостей особистості, яка діє в соціумі, а компетентність – як сформовані особистісні якості учня та досвід їх діяльності.

Вітчизняні науковці по-різному визначають поняття компетентності. За визначенням М. Холодної компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що спрямовані на прийняття ефективні рішення у відповідній галузі діяльності. Натомість І. Родигіна вважає, що компетентність – це конкретні життєві вміння та навички, які необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану – загалом будь-якій людині [1].

На думку О. Савченко, компетенція розуміється як коло питань, щодо яких особистість має бути обізнана з певною сферою діяльності, в якій людина повинна володіти компетентністю [4, с.3].

Комунікативно-діяльнісний підхід до розвитку діалогічного мовлення полягав в усвідомленні навчання мови як специфічної діяльності, в процесі якої учень засвоює види діалогу. Цей підхід є важливим принципом у навчанні рідної мови, за допомогою якого процес оволодіння рідним мовленням має здійснюватися в ході розв'язування

учнями усних завдань, розташованих у порядку наростання їх складності.

Принципами побудови експериментального дослідження виступили: комунікативна спрямованість навчання діалогу; принцип мовленнєво-розумової активності дітей; навчання мови як діяльності; принцип ситуативності в навчанні першокласників діалогічного мовлення; поетапності та систематичності в підході до навчання діалогу; принцип індивідуалізації. Охарактеризуємо їх.

Комунікативна спрямованість – є основним принципом навчання діалогу. Який передбачає побудову процесу навчання мови і реальної комунікації. Принцип комунікативної спрямованості окреслює зміст навчання, сфери та ситуації спілкування, а також наголошує на необхідності створення відповідної організації навчання, використання різних організаційних форм для здійснення спілкування передусім різноманітних ігор. Цей принцип вимагає дотримання таких умов: участь кожного учня у спілкуванні, забезпечення активної участі учня у процесі навчання; сприятливі умови для спілкування; відбір ситуацій; багаторазовість та новизна (багаторазове повторення мовленнєвих форм у різноманітних умовах); комунікативність завдань (не давати повторного читання або прослуховування тексту, не змінюючи завдання) [5, с. 31].

Принцип мовленнєво-розумової активності дитини, що прогнозує стимулювання мовленнєвої діяльності учнів, необхідності до постійного залучення їх у процес спілкування. Принцип мовленнєво-розумової активності дитини реалізується через контекст, інші мовленнєві засоби (синоніми, антоніми тощо), наочність, виокремлення характерних ознак виучуваного і т. ін. Розуміння цього принципу дозволяє не тільки навчити застосовувати застигли репліки або використовувати деякі правила діалогізування, а створити систему живої, активної мовленнєво-розумової діяльності, що зорієнтована на особистість співрозмовників та реалізує увесь комплекс особистісних мотивів та стимулів. Це пов'язує принцип мовленнєво-розумової активності з наступним принципом.

Принцип навчання діалогічного мовлення як діяльності передбачає:

- а) формування та вдосконалення розумових дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, групування, формулювання висновків тощо) тобто розвиток діалогічного мовлення на всіх уроках, а не тільки на уроках рідної мови;

- б) включення мови в різні види діяльності (навчальну, пізнавальну, мовленнєву, навчально-мовленнєву, комунікативну тощо);
- в) урахування під час навчання всіх складових мовленнєвої діяльності (мотив, мета, предмет, продукт, результат);
- г) охоплення всіх змістових ліній (комунікативної, лінгвістичної, лінгвоукраїнознавчої) освітньої галузі «Мови і література», що забезпечує практичні вміння і навички.

Принцип ситуативності є природним продовженням принципу комунікативної спрямованості. Мовленнєва ситуація – складає основу навчання діалогічного мовлення, та є функціональною одиницею усно мовленнєвого спілкування. Моделювання ситуацій – це не тільки процес розробки системи та відбору мовного та мовленнєвого матеріалів, але і побудова системи вправ та методика проведення уроків. Мовленнєві одиниці, промовлені або сприйняті поза ситуацією, не залишаються у пам'яті, бо не є значущими для дитини.

Принцип поетапності в підході до навчання діалогу. Ця найважливіша методична теза ґрунтується на особливостях діалогу як тексту, обсяг якого визначається потребами комунікації. Тому розвиток зв'язного діалогічного мовлення започатковується з навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей та створення мікродіалогів. Але головна мета цієї роботи навчити дітей створювати власні діалоги різних функціональних типів, вміло імпровізувати та розв'язувати творчі задачі в будь-якій ситуації спілкування.

Принцип індивідуалізації передбачає урахування усіх властивостей учня як особистості: його здібностей, умінь здійснювати навчальну діяльність, особистісних якостей. Під час оволодіння діалогічним мовленням індивідуальність виявляється не тільки у процесі оволодіння, але і в об'єкті засвоєння – мовленні, що є способом вираження думок засобами мови.

Отже, нами розглянуто основні підходи до розвитку зв'язного мовлення молодших школярів на уроках української мови на сучасному етапі. Набуті в початкових класах лінгвістичні знання та повноцінні мовленнєві вміння і навички з діалогічного мовлення не лише забезпечать можливість подальшої мовної освіти в основних класах, а й забезпечать дитині вільне самовираження в усіх сферах життя. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов формування діалогічної компетенції учнів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. – С.49.
2. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика / Алла Михайлівна Богуш. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 216 с.
3. Пироженко Т.А. Развитие коммуникативно-речевых способностей детей старшего дошкольного возраста. Дисс... канд. педагогических наук. – Киев, 1995.
4. Савченко О.Я. Компетентнісний підхід як чинник модернізації змісту і методики початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://kryvezero-school2.edukit.mk.ua/gallery_and_documents/novi_standarti-nova_shkola/kompetentnisnij_pidhid_yak_chinnik_modernizacii_zmistu_osviti/
5. Скалкін В.П. Вправи з розвитку усного комунікативного мовлення. Посібник для вчителів. – К.:Рад. Школа, 1978, - 126с.
6. Хуторський А. Ключевые компетентности как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. - №2. – С.58-64.

References

1. Bibik, N.M. (2004) Kompetentnisnyi pidkhdid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia [Competency Approach: Reflexive analysis of application] *Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy: Biblioteka z osvithoi polityky - Competent Approach in Contemporary Education: World Experience and Ukrainian Perspectives: Library for Education Policy*. K. "K.I.S.". – p.49. [in Ukrainian].
2. Bohush, A.M. (2000) Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i praktyka [Preschool Linguistics: Theory and Practice]. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
3. Pyrozhenko, T.A. (1995) Razvytye kommunykativno-rechevykh sposobnostei detei starsheho doskolnoho vozrasta. [Development of communicative and speech abilities of children of preschool age] *Candidate's thesis*. Kyev [in Ukrainian].
4. Savchenko, O.Ia. Kompetentnisnyi pidkhdid yak chynnyk modernizatsii zmistu i metodyky pochatkovo osvity [Competency approach as a factor in the modernization of content and methodology of primary education]. *Rezhym dostupu do statii: http://kryvezero-school2.edukit.mk.ua/gallery_and_documents/novi_standarti-nova_shkola/kompetentnisnij_pidhid_yak_chinnik_modernizacii_zmistu_osviti/*
5. Skalkin, V.P. (1978) Vpravy z rozvytku usnogo komunikativnoho movlennia. [Exercises for the development of oral communication]. *Posibnyk dlia vchyteliv – Teacher's Guide*. K.:Rad. Shkola [in Ukrainian].
6. Khutorskyi, A. (2003) Kliuchevye kompetentnosti kak komponent lychnosno oryentirovannoi paradyhmy obrazovanyia [Key competencies as a component of a personally-oriented education paradigm] *Narodnoe obrazovanye – Public education*. 2. pp. 58-64 [in Ukrainian].

Марьяна Варварук. Лингводидактичные основы формирования диалогической компетентности учащихся начальной школы

В статье раскрыты концептуальные основы формирования диалогической компетентности в контексте украиноязычного образования учащихся начальной школы. Доказано, что речь является основным способом коммуникации, удовлетворения разнообразных личных потребностей людей в общении. Автор утверждает, что в лингвистике язык определяется как своеобразная знаковая система, обеспечивающая мышления человека, общение с другими людьми, то есть служит средством формирования мыслей, восприятия окружающей действительности, обмена информацией. Автор подчеркивает, что коммуникативно-деятельностный подход является одним из основных принципов в обучении родному языку, при котором процесс овладения родным речью должно осуществляться в ходе решения учениками устных заданий, расположенных в порядке нарастания их сложности. Автор подчеркивает важность принципа коммуникативной направленности который предусматривает построение процесса обучения языку как процесса реальной коммуникации. Определены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Ключевые слова: диалог, диалогическая компетентность, ученики начальной школы, компетентностный подход, коммуникативно-деятельностный подход.

Mariana Varvaruk. Linguistic principles of formation of dialogic competence of elementary school students

The article presents the conceptual foundations of dialogical competence formation in the context of Ukrainian language education of elementary school students. The author emphasizes that the ability to formulate and express their thoughts correctly is the key to success in life. It is proved that broadcasting is the main means of communication, meeting the various personal needs of people in communication. The author argues that in linguistics, language is defined as a kind of sign system that provides human thinking, communication with other people, that is, serves as a means of forming thoughts, perception of the surrounding reality, the exchange of information. Attention is drawn to the fact that since language and speech accompany a person in all activities throughout life, it is appropriate to talk about the interconnection of all activities in speech communication, that is, speech competence, which is a component of communicative. The author notes that the competence approach in education is understood as the orientation of the educational process to the formation and development of basic competencies of the individual. It is specified that competence should be understood as a real requirement for students to acquire a set of knowledge, methods of activity, experience, attitudes in a certain field of knowledge,

qualities of the personality acting in society, and competence - as really formed personal qualities of the student and experience. The author emphasizes that the communicative-activity approach is one of the basic principles in the teaching of the mother tongue, under which the process of mastering the mother tongue should be carried out in the course of solving the students' oral tasks, arranged in order of increasing their complexity. It is emphasized that the principles of experimental study construction were: communicative orientation of dialogue teaching; the principle of situationalism in the teaching of first-graders in dialog speech; language training as an activity; the principle of speech and mental activity of students; the principle of individualization; gradual and systematic approach to learning dialogue. The author emphasizes the importance of the principle of communicative orientation, which involves the construction of a language learning process as a process of real communication. The prospects for further research in this area are identified.

Keywords: dialogue, dialogic competence, elementary school students, competence approach, communicative-activity approach.